

Юксель Г. З.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАЦІОНАЛЬНІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКІ ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ КРИМУ (2014–2021 РОКИ)

Мета наукової статті полягає в дослідженні процесу переформовування системи національних засобів масової інформації в умовах окупації¹ Автономної Республіки Крим та міста Севастополь у 2014 році, яка супроводжувалась фактами порушення прав журналістів, примусовим припинення діяльності та закриття засобів масової інформації.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- огляд системи національних засобів масової інформації, які функціонували на території півострова до 2014 року;
- опис переформовування національної системи засобів масової інформації, установалення наслідків окупації в медійному середовищі;
- аналіз перспектив діяльності української держави для фокусування уваги української і міжнародної спільноти на питанні захисту журналістів.

Протягом роботи над статтею використаний загальнонауковий метод теоретичного дослідження – історичний метод, в основу якого покладений хронологічний принцип, а також методи класифікації, узагальнення, спостереження, статистичного підрахунку. У науковий обіг уведено дані про загальну ситуацію в системі національних засобів масової інформації, порушення прав кримськотатарських журналістів, активістів, громадянських журналістів після окупації Криму у 2014 році.

Інформаційна сфера Криму однією з перших зазнала змін із боку незаконно встановленої кримської влади, а журналісти опинилися під катком переслідувань і репресій. За сім років у Криму відбулася цілковита зміна інформаційного ландшафту, півострів перетворений на зону, де відсутня свобода слова і волевиявлення.

Особливо жорстоко розправилися саме з неугодними національними кримськотатарськими засобами масової інформації, адже представники корінного народу Криму – кримські татари – стали найбільш організованою політичною силою та соціальною групою населення, яка чинила опір захопленню півострова. Система національних кримськотатарських засобів масової інформації переформатована залежно з політикою де-факто нової влади: засобів масової інформації, які чинили опір (телеканал «АТР», агентство Кримські Новини, телеканал «Ляле» («Тюльпан»), радіо «Мейдан», сайт «15 хвилин») вимушено залишили Крим. Були створені новітні, цілковито підконтрольні телеканал «Міллет» («Нація»), радіо «Ветан седаси» («Голос Батьківщини»), газета «Мерхаба» («Вітання»), Медіахолдинг імені Ісмаїла Гапринського. Редакції окремих національні засобів масової інформації, зокрема газети та журнали, які виходили до 2014 року, примушують відійти від соціально-політичної тематики, не надають можливості повноцінної й об'єктивно висловлювати думку.

Перспективним у контексті захисту прав журналістів та підтримки громадянських журналістів у Криму є сприяння поширенню інформації про факти порушення прав людини у Криму, забезпечення інформаційної підтримки цивільним журналістам у Криму, створення міжнародної моніторингової місії для фіксації фактів порушення прав людини, аналізу ситуації на півострові.

Ключові слова: Україна, Крим, ЗМІ, національні ЗМІ, преса, кримськотатарській народ, окупація, свобода слова.

¹ Термін «окупація» уживається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 71/205 від 19 грудня 2016 р., яка засвідчує «тимчасову окупацію» Криму.

Постановка проблеми. Інформаційна сфера Криму однією з перших зазнала змін у 2014 р. з боку незаконно встановленої кримської влади, а журналісти – переслідувань і репресій [3; 6]. За 7 років у Криму відбулося цілковите переформовування інформаційного ландшафту, півострів перетворений на зону, де відсутня свобода слова і волевиявлення, немає незалежної журналістики. Російська та кримська влада створюють різні перешкоди для українських і міжнародних журналістів у висвітленні ситуації на півострові та виконанні професійних обов'язків. Нехтування принципами свободи слова в окупованому Криму – частина загальноросійської політики стосовно громадян України. Особливо жорстоко розправилися саме з неугодами національними кримськотатарськими засобами масової інформації (далі – ЗМІ), адже представники корінного народу Криму – кримські татари – стали найбільш організованою силою та соціальною групою населення, яка чинила опір захопленню півострова із 2014 р. [17].

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає в дослідженні процесу переформовування системи національних ЗМІ в умовах окупації (термін «окупація» уживається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 71/205 від 19 грудня 2016 р., яка засвідчує «тимчасову окупацію» Криму – Г. Ю.) Автономної Республіки Крим та м. Севастополь у 2014 р., яка супроводжувалась фактами порушення прав журналістів, примусовим припинення діяльності та закриттям ЗМІ.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- огляд системи національних ЗМІ, які функціонували на території півострова до 2014 р.;
- опис переформовування національної системи ЗМІ, встановлення наслідків окупації в медійному середовищі;
- аналіз перспектив діяльності української держави для фокусування уваги української і міжнародної спільноти на питанні захисту журналістів.

Методи дослідження. Протягом роботи над статтею використаний загальнонауковий метод теоретичного дослідження – історичний метод, в основу якого покладений хронологічний принцип, а також методи класифікації, узагальнення, спостереження, статистичного підрахунку. У науковий обіг уведено дані про загальну ситуацію в системі національних ЗМІ, порушення прав кримськотатарських журналістів, активістів, громадянських журналістів після окупації Криму у 2014 р.

Виклад основного матеріалу. За даними Республіканського комітету інформації Криму, у 2012 р. зареєстровано майже 1 380 ЗМІ, серед яких 1 240 друкованих періодичних видань (999 газет, 175 журналів, 30 бюлетенів, 33 збірники, 2 календарі, 1 дайджест), але вважається, що насправді функціонувало приблизно 50% від зареєстрованих печатних ЗМІ [15]. Кількість україномовних та кримськотатарських ЗМІ була безмежно малою порівняно з російськомовними: наприклад, українською мовою на півострові друкувалась тільки газета «Кримська світлиця», інші – «Флот України», «Слово Севастополя», «Дзвін Севастополя», «Думка», «Кримське слово» – частково містили матеріали українською мовою.

З початку незалежності України на півострові функціонували національні кримськотатарські ЗМІ, відкриття яких стало можливим після повернення з міст депортації 1944 р. на історичну Батьківщину наприкінці 1980-х рр. кримськотатарського народу. У 2010 р. в Рескомінформі було зареєстровано 35 кримськотатарських національних газет і часописів, засновниками яких були творчі колективи, громадські організації, комерційні структури, приватні особи. У 2000–2014 рр. серед найбільш впливових та довгострокових суспільно-політичних кримськотатарських друкованих видань були газети «Голос Криму», «Къырым», «Полуостров» («Півострів»), «Яньы Дюнья» («Новий світ»), «Авдет» («Повернення»), часописи «Йылдыз» («Зірка»), «Ненкеджан».

Розвинулися національні електронні ЗМІ. У структурі Державної телерадіокомпанії «Крим» створено «Творче об'єднання кримськотатарських програм», на початок 2012 р. ефірний час його програм становив 10% від часу загального мовлення. Випускалися щоденна програма новин «Хаберлер» («Новини»), аналітична програма «Нетидже» («Підсумки»), щотижневі програми «Актуаль мевзуда субет» («Розмова на актуальну тему»), інші тематичні програми. У 2006 р. розпочало мовлення всекримське радіо «Мейдан» (102,7 МГц) із програмами кримськотатарською, українською, російською мовами. У 2006 р. у Криму відкрилась національна інформаційна агенція Кримські Новини (QNA), яка використовувала можливості конвергентних ЗМІ та надавала текстові, фото й відеоматеріали в мережі Інтернет. У 2007 р. в Сімферополі почав функціонування перший приватний кримськотатарський телеканал «АТР», згодом він став основою медіахолдингу, який об'єднав дитячий телеканал «Лале» («Тюльпан»), радіо «Мейдан», сайт «15 минут» («15 хвилин»), радіо «Лідер».

Після так званого кримського референдуму 16 березня 2014 р. тиск та репресії щодо журналістів набули системного характеру. З боку ФСБ, Центру з протидії та боротьби з екстремізмом, прокуратури були створені штучні умови для випровадження проукраїнських кримських ЗМІ з півострова. Державний орган Роскомнадзор, який формально має видавати дозволи на виконання інформаційної діяльності, став джерелом тиску на ЗМІ. Серед кримських журналістів, які підтримали окупацію, була проведена робота з організації доносів на своїх колег, збирали відомості на українські ЗМІ та журналістів. У 2016 р. українські правозахисники за сприяння тогочасного Міністерства інформаційної політики України провели роботу з установлення осіб, причетних до репресій проти журналістів, серед яких зазначені перші посадові особи Криму [18].

Після окупації кількість ЗМІ у Криму скоротилася на 80%, залишаються закриті та заблоковані понад 30 кримських і українських каналів та інтернет-сайтів [12]. Десятки кримських журналістів, блогерів, фрилансерів, авторів вимушено виїхали із Криму. За 7 років зафіксовано понад 500 порушень щодо журналістів, серед яких крадіжки та катування, кримінальні справи, затримання, загрози, перешкоджання виконанню професійних обов'язків. 11 кримських ЗМІ переїхали на територію материкової України та вимушені працювати без доступу до регіону мовлення й аудиторії, без можливості організації повноцінного виробничого циклу.

З початку російської окупації Криму у 2014 р. кримські татари сприймалися російською владою як нелояльна спільнота, тому саме вони потрапили під системні утиски з боку служб безпеки, про що свідчать хронологія подій та статистичні дані.

Основними кримськотатарськими ЗМІ, щодо яких у 2014 р. чинилися беззаконня, стали видання Меджлісу кримськотатарського народу, газета «Авдет», медіахолдинг «АТР», інформаційне агентство Кримські Новини (QNA) [17]. Численні приклади насильницької діяльності стосовно журналістів кримськотатарських ЗМІ зафіксовані в період висвітлення подій із захоплення Криму [16]. Так, 1 березня 2014 р. в Сімферополі невідомі побили оператора каналу АТР Рустема Муртазаєва. Його кілька разів ударили в шию та забрали носій пам'яті з інформацією. 26 січня 2015 р. на каналі АТР пройшов обшук із залученням великої кількості співробітників ОМОНу, який спричинив тимчасове призупинення мовлення, під час прове-

дення слідчих заходів відзначені факти перешкоджання журналістській діяльності.

10 серпня 2014 р. було введено заборону на в'їзд до Криму та Росії генеральному координатору інформаційного агентства Кримські Новини (QNA) Исмету Юкселю. 22 квітня 2015 р. Центром з боротьби з екстремізмом відкрите безпідставне адміністративне провадження щодо директора інформаційного агентства Кримські Новини Гаяни Юксель за публікації ще у 2006–2012 рр. Інформаційне агентство Кримські Новини змушене покинути півострів.

Із червня 2014 р. прокуратура міста Сімферополя винесла застереження головному редактору тижневика «Авдет», члену Меджлісу Шевкет Кайбулаєву за нібито пропаганду екстремізму в газеті. 16 вересня 2014 р. кілька десятків озброєних силовиків 12 годин обшукували головний будинок Меджлісу в Сімферополі, у якому розташовувалася також редакція тижневика «Авдет».

В умовах несвободи роботу з поширення об'єктивної інформації про ситуацію на півострові поклали на себе цивільні журналісти. Це пересічні громадяни, які фіксують те, що відбувається, підручними засобами (телефони, гаджети тощо), більшість із яких також є представниками кримськотатарського народу. Найбільше відоме об'єднання «Кримська солідарність» охоплює громадянських журналістів із різних регіонів Криму. Зафіксовані численні факти переслідування активістів і цивільних журналістів у Криму: обшуки, арешти, допити, штрафи, вилучення техніки тощо. За різними звинуваченнями в неволі зараз перебувають 14 громадянських журналістів.

Утиски та репресії проти національних журналістів продовжуються останнім часом. У квітні 2021 р. Роскомнадзор подав до суду на головного редактора газети «Къырым» (Qırım) Бекіра Мамутова, оскільки в номері за 14 жовтня 2020 р. надана пряма мова – доповідь генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, яку той виголосив на початку вересня 2020 р., де згадав Меджліс кримськотатарського народу. Претензія до газети полягала в тому, що Меджліс був згаданий без примітки, що організація вважається в Росії екстремістською.

Самопроголошена влада півострова під керівництвом Москви не тільки провела роботу, спрямовану на випровадження з території Криму незалежних ЗМІ, але і створила свої підконтрольні ЗМІ, серед яких національні – телеканал «Міллет» («Нація»), радіо «Ветан седаси» («Голос Батьківщини»), газета «Мерхаба» («Вітання»),

а також Медіахолдинг ім. Ісмаїла Гаспринського, якій об'єднав кримськотатарські друковані ЗМІ з бюджетним фінансуванням. Інформаційна політика новостворених ЗМІ цілком відповідає курсу новітньої «влади», контент неповноцінно відображує розвиток подій.

Після окупації Криму у 2014 р. у професійному середовищі, яке чинило інформаційний опір і висвітлювало захоплення півострова, сформувалися дві умовні журналістські групи, представники яких:

– примусово залишили півострів та зараз продовжують діяльність на материковій частині України або поза межами української держави, роблять це відкрито або продовжують професійну активність напівпідпільно, з метою досягнення безпеки та збереження власної свободи цілком приховують власні дані;

– залишилися у Криму та вимушено припинили професійну діяльність або обрали діяльність, не пов'язану із суспільно-політичними питаннями: блогінг, громадська робота, медійні проекти, продюсерська робота (редактор проекту “Crimean Tatars Club” («Кримськотатарський клуб») Ліля Буджурова, продюсер центру “Qara Deniz Production” Ельзара Іслямова, блогер Заїр Акадіров, редакторка “Canlı Radio” («Живе радіо») Наджіє Фемі й інші).

Висновки і пропозиції. Деокупація Криму як тривалий процес потребує будівництва відповідної довгострокової, багатовекторної державної стратегії з комплексним підходом до кожного питання, злагодженості, послідовності в роботі, дотримання єдиної лінії захисту територіальної безпеки держави та прав її громадян. В умовах, коли питання Криму вже не привертає уваги світової спільноти, інформаційний вектор набуває особливої ваги.

Медійна сфера Криму однією з перших зазнала змін із боку незаконно встановленої кримської влади, а журналісти опинилися під катком переслідувань і репресій. За сім років у Криму відбулася цілковита зміна інформаційного ландшафту, півострів перетворений на зону, де немає свободи слова і волевиявлення. Російська і місцева крим-

ська так звана влада створюють різні перешкоди для українських і міжнародних журналістів у висвітленні ситуації на півострові і виконанні професійних обов'язків.

Особливо жорстоко розправилися саме з негодними національними кримськотатарськими ЗМІ, адже представники корінного народу Криму – кримські татари – стали найбільш організованою політичною силою та соціальною групою населення, яка чинила опір захопленню півострова із 2014 р. Система національних кримськотатарських ЗМІ переформатована залежно від політики де-факто нової влади: ЗМІ, які чинили опір (телеканал «АТР», агентство Кримські Новини, телеканал «Ляле», радіо «Мейдан», сайт «15 хвилин») вимушено залишили Крим. Були створені новітні, цілком підконтрольні телеканал «Міллет», радіо «Ветан седаси», газета «Мерхаба», Медіахолдинг імені Ісмаїла Гапринського. Редакції окремих національних ЗМІ, зокрема газети та журнали, які виходили до 2014 р., примушують відійти від соціально-політичної тематики, не надають можливості повноцінно й об'єктивно висловлювати думки.

Перспективним у контексті захисту прав журналістів та підтримки громадянських журналістів у Криму є сприяння поширенню інформації про факти порушення прав людини у Криму, забезпечення інформаційної підтримки цивільним журналістам, надання їм професійної допомоги на принципах журналістської солідарності, ініціатива створення міжнародної моніторингової місії для фіксації фактів порушення прав людини, аналізу ситуації на півострові.

Від влади, яка несе відповідальність за ситуацію у Криму, необхідно вимагати припинення переслідувань громадянських журналістів і активістів у Криму, звільнення тих, хто незаконно утримується в місцях позбавлення волі, з подальшим об'єктивним розслідуванням фактів репресій, створення умов для повноцінного здійснення професійної діяльності українських та міжнародних журналістів із наданням доступу до місця подій для об'єктивного інформування населення.

Список літератури:

1. Актуальні орієнтири державної політики щодо тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. Київ. 2020. URL: <http://www.ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/Posibnyk.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
2. Задорожний О. Анексія Криму – міжнародний злочин. Київ : К.І.С., 2015. 576 с.
3. Звіт про порушення та втрати у сфері телерадіомовлення на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь після окупації 2014–2017 рр. / Національна Рада з питань телебачення та радіомовлення України. Київ, 2015. 24 с.

4. Зелена книга. Державна політика щодо Криму / Ю. Тищенко та ін. ; за заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : ТОВ «Агентство «Україна»», 2018. 88 с.
5. Крым без правил. Тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации. Вып. 1 : Свобода передвижения и свобода выбора места жительства / ред. : С. Заец, Р. Мартыновский, Д. Свиридова. Киев, 2015. 20 с.
6. Крым: свобода слова в оккупации : информационно-аналитический доклад о преследовании журналистов и блогеров на территории Крымского полуострова, март 2014 – сентябрь 2019. *Крымская правозащитная группа*. URL: <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2020/02/krimbookru.pdf> (дата звернення: 01.10.2019).
7. Окупація Криму у фотофактах: як це було : фотоальбом / за ред. агенції QNA (Кримські Новини), адміністрації м. Адана (Туреччина). Адана, 2017. 28 с.
8. Політика щодо Криму : рекомендації : посібник / Ю. Тищенко та ін. ; за заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : ТОВ «Агентство «Україна»», 2018. 88 с.
9. Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Біда та ін. ; за заг. ред. А. Бущенко. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2015. 60 с.
10. Річний звіт 2014 / Українська Гельсінська спілка прав людини. Фондація «Інститут відкритого суспільства». Київ. 76 с.
11. Семена М. Кримський репортаж. Хроніки окупації Крима (2014–2016 гг.). Киев, 2017. 928 с.
12. Стан свободи слова і преси в Криму (лютий 2014 – листопад 2015 рр.). Київ : Міністерство інформаційної політики України, 2015. 19 с.
13. Холоденко О. Як ми можемо чинити опір окупантам? До останнього залишатися жити в Криму. URL: <https://detector.media/community/article/141072/2018-09-18-yak-mi-mozhemo-chiniti-opir-okupantam-do-ostannogo-zalishatisya-zhiti-v-krim>.
14. Юксель Г. Громадянська журналістика Криму як явище опору та боротьби проти порушення прав людини. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2020. Т. 31 (70). № 1. Т. 4. С. 171–177.
15. Юксель Г. Трансформація інформаційного простору Криму як чинник порушення прав українських журналістів (2014–2020). *Журналістика*. 2018–2019. Вип. 17 /18 (42/43). С. 55–65.
16. Хронологія притеснення свободи слова в Криму. URL: <https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2020/02/chronology-of-pressing-the-freedom-of-speech-in-crimea-rus.pdf> (дата звернення: 01.02.2020).
17. Crimean Tatar Media in Crimea. Situation in 2014–2016 : звіт Центру з прав громадянина. Київ, 2016. 10 с.
18. Freedom of Speech Assassins in Crimea. Human Rights Information Centre. URL: <https://humanrights.org.ua/> (дата звернення: 01.02.2018).
19. Monitoring of the observance of the constitutional rights of Crimean Tatar People on the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol : report of the Administration of the President of Ukraine. Kyiv, 2016. 29 p.

Iuksel G. Z. THE NATIONAL CRIMEAN TATAR MEDIA UNDER OCCUPATION OF CRIMEA (2014–2021)

The purpose of the scientific article is to study the change and reshaping of the national media system under occupation¹ Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, which was accompanied by violations of the rights of journalists, forced termination of activities and closure of the media.

Achieving this goal involves performing following tasks:

- review of the system of national media that operated on the territory of the peninsula until 2014;
- description of the reform of the national media system, establishing the consequences of the occupation in the media environment;
- analysis of the prospects of the Ukrainian state in order to focus the attention of the Ukrainian and international community on the protection of journalists.

During the work on the article was used the general scientific method of theoretical research – the historical method, which is based on the chronological principle. Methods of classification, generalization, observation, statistical calculation are used at different stages. Data on the general situation in the system of national mass media, violation of the rights of Crimean Tatar journalists, activists, and civil journalists after the 2014 occupation of Crimea were introduced into scientific circulation.

¹ The term “occupation” is used in accordance with UN General Assembly resolution 71/205 of December 19, 2016, which certifies the “temporary occupation” of Crimea.

The information sphere of Crimea was one of the first to be changed by the illegally established Crimean authorities, and journalists found themselves under the risk of persecution and repression. In seven years, the Crimea has undergone a complete change in the information landscape, the peninsula has been transformed into a zone where there is no freedom of speech and expression of will.

It was especially brutal to deal with the unpopular national Crimean Tatar media, as the Crimean indigenous people, the Crimean Tatars, have become the most organized force and social group to resist the seizure of the peninsula since 2014. The system of national Crimean Tatar mass media has been reformatted depending on the policy of the de facto new government: the resisting mass media (ATP media holding, Crimean News Agency, "Lyale" TV channel, Radio station "Meydan", "15 Minutes" website) were forced to leave Crimea. Were created the new, completely controlled TV channel "Millet" ("Nation"), Radio "Vetan sedasi" ("Voice of the Motherland"), the newspaper "Merhaba" ("Greetings"), media holding named after Ismail Gaprinsky. The editorial offices of some national media, in particular newspapers and magazines, which were published before 2014, are forced to deviate from socio-political issues, do not provide opportunities to fully and objectively express opinions and attitudes.

Promising in the context of protection of journalists' rights and support of civic journalists in Crimea is to promote the dissemination of information on human rights violations in Crimea, provide information support to civilian journalists in Crimea, initiative to establish an international monitoring mission to record human rights violations, analyze the situation on the peninsula.

Key words: *Ukraine, Crimea, mass media, national mass media, press, Crimean Tatar people, occupation, freedom of speech.*